

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ  
ОСВІТИ АПН УКРАЇНИ

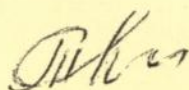
*На правах рукопису*

**ТКАЧЕНКО Майя Вікторівна**

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ГУМАННОСТІ  
ЯК ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩОЇ ЯКОСТІ  
ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ**

13.00.04 - професійна педагогіка

**А в т о р е ф е р а т**  
**дисертації на здобуття наукового ступеня**  
**кандидата педагогічних наук**



**Київ 1996**

377

ЛННБ України ім.В.Стефаніка



00437527 (S)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеському державному університеті

ім. І. Мечникова

Наукові керівники: - кандидат педагогічних наук, доцент  
Якубовська Олександра Миколаївна  
- кандидат історичних наук, доцент  
Якубовський Олексій Петрович

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор  
Коваль Лариса Григорівна  
- доктор педагогічних наук, професор,  
член-кореспондент АПН України  
Євтух Микола Борисович

Провідна установа: Чернівецький державний університет

ім. Ю. Федьковича

Захист відбудеться *"27" листопада* 1996 р. о 14 год.

на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.61.01 в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України /254060, м. Київ, вул. М. Бердинського, 9; 5-й поверх, зал засідань/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України /254060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9/.

Автореферат розіслано *"24" жовтня* 1996 року

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради,  
кандидат педагогічних наук

Г.М.Цибульська

ДВ-35.068

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

АКТУАЛЬНІСТЬ І СТУПІНЬ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ТЕМИ. В умовах національно-культурного відродження України одним з першочергових завдань є побудова національної системи освіти на принципах народності, демократії, загальнолюдських цінностей.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема гуманістично орієнтованого виховання молоді, практичне розв'язання якої значною мірою залежить від розвитку у вчителя такої важливої якості особистості як гуманність. Гуманність - це вершина моральності, оскільки в ній любов до людей, до всього живого поєднується з милосердям, добротою, здатністю до співпереживання, альтруїзму, розумінням цінності і неповторності кожної людини, прагненням до миру, злагоди, вмінням проявляти терпимість, доброзичливість.

Необхідність виховання особистості вчителя, гуманістичної за своїм світоглядом, ставленням до дійсності, вчинкам і поведінкою, підкреслюється в Державній національній програмі "Освіта /Україна - XXI століття/", в Законі України "Про освіту".

Теоретична основа виховання гуманності як професійно значущої якості особистості вчителя була закладена в працях Я. Коменського, Г. Сковороди, М. Пирогова, К. Ушинського, А. Дистервега та інших. Значний вклад у розробку даного питання внесли О. Духнович, М. Ленге, С. Русова, В. Сухомлинський.

Необхідні орієнтири для розробки цієї важливої проблеми викладено у працях психологів В. Ананьєва, О. Водальова, О. Леонтьєва, Г. Костюка, А. Петровського, С. Рубінштейна та інших.

Теоретико-методологічні основи підготовки вчителя та формування його особистості розкрито в працях О. Абдуліної, А. Алексюка, Є. Вондаревської, І. Зязюна, Н. Кузьміної, В. Сластьоніна та інших.

ЛНБ ім. В. Стефаника  
АН України

Цінними для нас є дослідження І. Колесникової, В. Сагарди, В. Семиченко, Т. Яценко, в яких аналізується система підготовки вчителя, обґрунтовуються шляхи і методи її удосконалення, охарактеризовано практичні форми роботи із студентами.

Здійснюючи дослідження, ми виходили з положень і висновків про особливості морального виховання особистості, про процес розвитку її основних якостей, які розкрито в працях О. Богданової, Л. Рувінського, І. Харламова та інших.

Основоположними для нашого дослідження стали статті Г. Балла, С. Гончаренка, М. Бвтуха, Л. Коваль, О. Якубовської, в яких обґрунтовуються нові підходи і педагогічні технології у підготовці майбутнього учителя в сучасній соціально-педагогічній ситуації.

Питання теорії та практики гуманістичного виховання учнів знайшли відображення в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних педагогів / Л. Бабенко, М. Вейт, К. Гавриловець, Г. Джунусова, В. Киричок, Л. Куренда, К. Монич та інші/.

Однак лише незначна кількість праць присвячена вивченню окремих аспектів виховання гуманності у молоді в період навчання у вищому навчальному закладі. Так, виховання гуманних відносин у студентів в навчальній діяльності розглянуто в дослідженні В. Кісікової, в процесі позааудиторної роботи - в дисертації Е. Ешмурєдова, науково-педагогічні аспекти формування гуманістичного світогляду студентів засобами мистецтва вивчено Т. Щуртаковом. Важливим фактором розвитку гуманності у майбутніх вчителів є гуманізація педагогічної освіти. Основні її шляхи окреслено в роботах В. Лугового, Є. Шиянова.

Отже, як показало вивчення психолого-педагогічної літератури, ряд важливих для теорії і практики гуманістичного виховання проблем залишається нерозв'язаними: не порушувалось питання щодо

сутності гуманності як професійно значущої якості особистості вчителя, недостатньо висвітлено процес формування даної якості з позицій сучасних концепцій виховання, не досліджено вплив форм і методів роботи на розвиток гуманності у майбутніх вчителів. Крім того, вузівська практика потребує ефективних методик і методичних рекомендацій, спрямованих на формування даної професійно значущої якості вчителя.

Разом з цим, аналіз шкільної практики свідчить, що лише у незначній кількості вчителів достатньо розвинуті такі незамінні для гуманної взаємодії особливості як увага та інтерес до особистості дитини, глибоке її розуміння, вміння поєднувати вимогливість з повагою до учнів, проявляти відвертість почуттів і переживань у міжособистісному спілкуванні.

Таким чином, вибір теми дослідження зумовлюється її актуальністю в умовах оновлення нашого суспільства, відродження національної школи, а також недостатньою її розробленістю в педагогічній науці, необхідністю теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки педагогічних умов виховання гуманності як професійно значущої якості особистості вчителя.

Об'єкт дослідження: виховання професійно значущих якостей особистості вчителя.

Предмет дослідження: умови ефективності виховання гуманності як професійно значущої якості особистості педагога в системі університетської освіти.

Мета дослідження: визначити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови виховання гуманності як професійно значущої якості особистості вчителя.

Гіпотеза дослідження. В дослідженні ми виходили з припущення, що ефективність виховання гуманності у майбутніх вчителів підвищу-

ється, якщо в процесі професійної підготовки буде забезпечена системна реалізація комплексу педагогічних умов, а саме:

- оновлення змісту професійної підготовки вчителя на основі більш широкого застосування ідей гуманізації та гуманітаризації освіти;
- спрямованість діяльності викладачів на гуманізацію та демократизацію відносин між основними учасниками навчально-виховного процесу;
- включення студентів у різноманітні види пізнавальної та практичної діяльності, спеціально спроектовані ситуації, які сприяють вияву, закріпленню та розвитку гуманності;
- спрямованість педагогічної підготовки на розвиток потреби у самовихованні гуманності;
- своєчасна актуалізація набутих студентами знань, вмінь та навичок гуманної взаємодії в безпосередній роботі з дітьми;
- реалізація індивідуально-творчого підходу в процесі виховання гуманності у студентів на основі діагностики розвитку її компонентів;
- використання адекватної методики виховання гуманності на основі особистісно орієнтованого підходу до студентів.

#### Завдання дослідження.

1. Проаналізувати історико-педагогічний аспект проблеми виховання гуманності як професійно значущої якості особистості вчителя.

2. Визначити структуру гуманності та змістовну характеристику її компонентів.

3. Обґрунтувати діагностичні критерії та вивчити особливості розвитку гуманності у майбутніх вчителів.

4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику виховання гуманності як професійно значущої якості осо-

бистості вчителя.

5. Розробити методичні рекомендації щодо виховання у студентів педагогічних закладів різних рівнів акредитації гуманності як професійно значущої якості особистості вчителя.

Методологічну основу дослідження становлять наукова теорія пізнання, теорія гуманізму в її загальнофілософському розумінні, системно-структурний підхід, що дозволяє розглядати об'єкт як ціле, утворене в результаті взаємодії його складових елементів.

Загальнотеоретичною базою дослідження є психолого-педагогічні концепції загального розвитку особистості, положення щодо провідної ролі діяльності у формуванні якостей особистості, її активності в процесі розвитку, педагогічна спадщина Я. Коменського, М. Пирогова, А. Дистервега, К. Ушинського, О. Сухомлинського; фундаментальні праці сучасних вчених щодо особливостей формування особистості вчителя в процесі педагогічної підготовки / А. Алексюк, Є. Вондаревська, І. Зязин, Н. Кузьміна, В. Сластьонін та інші; ідеї демократизації, гуманізації та гуманітаризації вищої освіти.

Концепція дослідження. Цілеспрямоване виховання гуманності у майбутніх вчителів сприяє підготовці педагогічних кадрів нового типу, здатних розв'язувати складні завдання навчання і виховання підростаючих поколінь на засадах співробітництва, демократизації, гуманізації.

Гуманність як якість особистості визначається усвідомленим ставленням до людини як найвищої цінності і виявляється у поведінці та вчинках особистості, зумовлених високоморальними мотивами, в прагненні до самоудосконалення, у стійкому вияві гуманних почуттів.

Підвищення ефективності виховання гуманності передбачає

включення в педагогічний процес вузу організаційно-педагогічних та науково-методичних умов, які забезпечують гуманітаризацію змісту професійної підготовки вчителя, розробку адекватної цьому змісту методики навчання і виховання, розвиток у студентів потреби в реалізації гуманної поведінки, надання їм допомоги у самовихованні даної професійно значущої якості, зміну стилю взаємовідносин між викладачами і студентами у напрямку їх гуманізації і демократизації. Методика виховання гуманності повинне базуватись на розробці індивідуальних моделей педагогічної взаємодії, використанні гуманістично спрямованих технологій навчання і виховання.

Для розв'язання поставлених завдань і перевірки вихідних положень використовувався комплекс взаємодоповнюючих методів дослідження: аналіз теоретичних праць з даної проблеми, узагальнення і систематизація наукових фактів, спостереження, анкетування, інтерв'ювання, тестування, моделювання, метод експертних оцінок, методи математичної обробки експериментальних даних.

Дослідження проводилось у три етапи.

На першому етапі /1988-1990 рр./ на основі вивчення відповідних джерел були визначені вихідні теоретичні положення дослідження, його об'єкт і предмет, мета, сформульовано гіпотезу, розроблено програму і методику дослідження. Нами вивчалися особливості проявів гуманності в практичній діяльності вчителів, система роботи класних керівників з організації гуманістичного виховання школярів, виявлялись особливості розвитку даної якості у студентів.

На другому етапі дослідження /1990-1992 рр./ проводився констатуючий експеримент. На цьому етапі відбувалось уточнення методик визначення особливостей розвитку компонентів гуманності, вносились корективи в програму вивчення даної якості, проводилась ап-

робація форм і методів роботи із студентами, розроблявся спецкурс "Теоретичні і методичні основи гуманної педагогіки".

На третьому етапі дослідження /1993-1996 рр./ проводився формуючий експеримент. На цьому етапі здійснювалась експериментальна перевірка спецкурсу "Теоретичні і методичні основи гуманної педагогіки", проходила апробацію методика виховання гуманності, узагальнювались і теоретично оформлялись результати дослідження, розроблялись практичні рекомендації.

Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова, загальноосвітніх шкіл м. Одеси і області, шкіл-гімназій №1, №8 м. Одеси, Рішельєвського ліцею, технічного коледжу метрології і стандартів м. Одеси, дитячих літніх оздоровчих комплексів.

Дослідно-експериментальною роботою було охоплено 570 студентів, 230 вчителів, 310 школярів. У формуючому експерименті взяли участь 49 студентів фізичного факультету Одеського державного університету.

Наукова новизна дослідження: розкрито сутність гуманності як професійно значущої якості особистості вчителя на основі виділення її головних ознак та змістовної характеристики структурних компонентів; визначено педагогічні умови ефективного виховання гуманності; розроблено методику виховання гуманності в процесі загальнопедагогічної підготовки вчителя в умовах університетської освіти.

Теоретичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні структури гуманності як професійно значущої якості особистості вчителя, у виявленні критеріїв та особливостей розвитку даної якості, у визначенні шляхів виховання гуманності у майбутніх вчителів.

Практичне значення дослідження полягає в розробці програми вивчення особливостей розвитку гуманності у студентів, яка може використовуватись викладачами, а також майбутніми вчителями для

визначення особливостей розвитку даної якості; у створенні та апробації методичних рекомендацій для викладачів, студентів з питань виховання гуманності як професійно значущої якості особистості педагога. Матеріали дослідження можуть використовуватись у вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації, а також у системі післядипломної освіти вчителів.

Вірогідність результатів дисертаційної роботи забезпечена методологічним обґрунтуванням вихідних положень наукового пошуку, застосуванням комплексу методів дослідження, адекватних його предмету, меті і завданням, дослідно-експериментальною перевіркою гіпотези, поєднанням кількісного і якісного аналізу, репрезентативністю вибірки.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідались на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Одеського держуніверситету/1990-1996 рр./, на регіональній міжобласній науково-методичній конференції "Актуальні проблеми гуманітарної підготовки студентів" /м.Одеса, 1991р./, на Всесоюзних науково-практичних конференціях /м.Полтава, 1991р., м.Одеса, 1991 р./, на міжрегіональній науково-практичній конференції "Соціально-педагогічні проблеми професійної підготовки майбутніх вчителів" /м.Житомир, 1993 р./, на міжнародній конференції "Сім'я в кризовому соціумі" /Харків, 1994 р./

Основні висновки і рекомендації дослідження впроваджено на біологічному, геолого-географічному, фізичному, філологічному факультетах Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова.

На захист виносяться такі положення:

I. Гуманність є інтегративною професійно значущою якістю особистості вчителя, структура якої визначається взаємопов'язаною єдністю таких компонентів: пізнавальний, мотиваційно-цільовий, діяльнісно-поведінковий, саморегулюючий, емоційно-вольовий.

2. Виховання гуманності в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя у вищому навчальному закладі передбачає створення і реалізацію комплексу педагогічних умов, які включають оновлення змісту освіти у напрямі її гуманітаризації, зміну позиції викладачів і студентів в навчально-виховному процесі, особливостей педагогічної взаємодії і методики виховання даної якості.

3. Ефективність методики виховання гуманності у майбутніх вчителів забезпечується її особистісно-орієнтованим спрямуванням, діалогічністю, використанням педагогічних ситуацій, що сприяють гуманним діям і вчинкам, застосуванням елементів соціально-психологічного тренінгу.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури, що нарахує 256 назв, 25 додатків, ілюстрована 16 таблицями і діаграмами.

#### ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, охарактеризовано ступінь дослідженості проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, концепцію, гіпотезу та завдання дослідження; висвітлено методи; розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну значущість дослідження; сформульовано положення, що виносяться на захист; викладено апробацію і впровадження результатів дослідження.

У першому розділі "Науково-педагогічні передумови виховання гуманності як професійно значущої якості особистості вчителя" проводиться історико-теоретичний аналіз проблеми, обґрунтовується структура гуманності і розкривається зміст її компонентів як професійно значущої якості особистості вчителя, розглядаються принципи процесу виховання гуманності.

Як показало вивчення, в працях видатних педагогів і просвіти-

телів минулого гуманність визначається як основна якість особистості вчителя, яку не можна компенсувати ніякими іншими. Це знайшло відображення перш за все у вимогах до вчителя, в характеристиці його ставлення до учнів.

На основі проведеного аналізу нами виділено основні ознаки гуманності як професійно значущої якості особистості вчителя: безумовне прийняття особистістю гуманістичних цінностей, увага та зацікавленість внутрішнім світом вихованців, здатність зрозуміти складність духовного світу людини, емпатичне розуміння дитини, вміння надати їй дієву допомогу, проявляючи при цьому тактовність та чуйність, оптимізм, віра у вихованця, вміння співвідносити вимогливість з повагою до особистості.

Вивчення історії розвитку педагогічної думки свідчить, що розкриття проблеми виховання гуманності здійснювалось паралельно з дослідженнями суті педагогічної діяльності і процесу підготовки до неї майбутніх вчителів. Внаслідок аналізу психолого-педагогічної літератури виділено такі головні чинники, що сприяють розвитку даної якості: глибоке оволодіння гуманітарними знаннями, формування пріоритету загальнолюдських цінностей, розвиток умінь та навичок гуманної педагогічної взаємодії, актуалізація прагнення майбутнього вчителя до самопізнання, морального самоудосконалення, професійної самоосвіти.

Оскільки категорія "гуманність" трактується неоднозначно, то в процесі дослідження нами було проаналізовано різноманітні підходи до смислових значень, які вкладаються в дане поняття. Ми поділяємо точку зору дослідників К. Гавриловець, В. Лугового, З. Нигматова, Є. Шиянова і розглядаємо гуманність як якість особистості, яка має інтегративний характер.

Структура якості особистості є багатокомпонентною і включає

знання, потреби, мотиви, почуття, вчинки, вольові прояви особистості. У процесі дослідження нами виділено такі компоненти гуманності: пізнавальний, мотиваційно-цільовий, діяльнісно-поведінковий, саморегулюючий, емоційно-вольовий.

В роботі виващено змістовну характеристику цих компонентів. Пізнавальний компонент включає систему гуманітарних знань. Із їх загальної кількості визначено як особливо важливі для розвитку гуманності знання основних ідей і понять гуманізму, знання норм загальнолюдської моралі та професійної етики, психолого-педагогічні знання, оволодіння якими дає можливість учителю гуманізувати навчально-виховний процес.

До мотиваційно-цільового компонента гуманності віднесено мотиви і цілі, які лежать в основі здійснюваних особистіть дій та вчинків. Виходячи з класифікації мотивів /Л.Вожович, А.Маркова, П.Якобсон/, в тому числі тих, що сприяють формуванню діяльності гуманістичної спрямованості /М. Вейт, К.Гавриловець, О.Журавльова/, ми визначили такі групи мотивів: а/ змістовно-пізнавальні мотиви - прагнення засвоїти гуманітарні знання, моральні цінності, нові досягнення в галузі педагогіки і психології та ін.; б/ операційно-пізнавальні мотиви - бажання оволодіти способами різних видів діяльності, прийомами творчої роботи, гуманістичними технологіями навчання і виховання та ін.; в/ соціальні мотиви - бажання сумлінно виконувати свій професійний обов'язок, здійснювати альтруїстичні вчинки, поважати права інших людей, прагнення до особистого щастя, до самоствердження в референтній групі та ін.

Діяльнісно-поведінковий компонент характеризується гуманними вчинками, системою гуманних відносин особистості / до оточуючих людей, до дітей, до себе, до майбутньої професії/, на-

вичками та вміннями, які сприяють гуманізації педагогічної діяльності.

Саморегулюючий компонент визначає готовність особистості до самовдосконалення, до саморегуляції поведінки згідно до норм гуманістичної моралі і професійної етики; здатність здійснювати гуманний вибір у складних ситуаціях, адекватно оцінювати себе.

Емоційно-вольовий компонент включає вольову активність особистості, спрямовану на ствердження гуманних відносин, альтруїстичні емоції, гуманні почуття, а також емпатію як здатність особистості емоційно відкликатись на переживання іншої людини. Усі компоненти гуманності взаємопов'язані між собою і взаємно впливають один на один.

Процес виховання гуманності ми розглядаємо як науково обґрунтовану систему організації і стимулювання активної діяльності майбутніх вчителів, що базується на таких педагогічних умовах, які забезпечують розвиток усіх компонентів гуманності і якості в цілому.

Метов процесу виховання гуманності є людина у багатомірних / в тому числі особистісних/ характеристиках існування. Свідоме ставлення до людини як найвищої цінності означає пріоритетне педагогічне осмислення її природи, можливостей, всього внутрішнього світу, а не рольових, заданих суспільством, функцій. Конкретизуючи цю головну мету, нами виділено як визначальні такі цілі: виховання у майбутніх вчителів перспективних ідеалів, загальнолюдських цінностей, готовності до альтруїстичних вчинків, формування мотиваційно-ціннісного ставлення до педагогічної діяльності.

На основі вивчення закономірностей розвитку даної якості, нами розглянуто основні принципи процесу виховання гуманності.

а саме: принцип включення особистості в гуманістично орієнтовану і особистісно значущу діяльність; принцип розвитку творчої особистості; принцип встановлення високогуманних відносин між учасниками навчально-виховного процесу; принцип вибору оптимальної системи методів виховання з урахуванням індивідуальних особливостей особистості. Розкриття цих принципів як основних вимог, відповідно до яких здійснюється процес виховання гуманності, дозволило нам визначити педагогічні умови, що сприяють розвитку даної якості.

До педагогічних умов, які забезпечують ефективність процесу виховання гуманності, віднесено: оновлення змісту професійної підготовки вчителя на основі більш широкого застосування ідей гуманізації та гуманітаризації освіти; спрямованість діяльності викладачів на демократизацію та гуманізацію відносин між основними учасниками навчально-виховного процесу; включення студентів у різноманітні види пізнавальної та практичної діяльності, спеціально спроектовані ситуації, які сприяють вияву та розвитку гуманності у студентів; спрямованість педагогічної підготовки на актуалізацію потреби в самовихованні гуманності, на розвиток гуманних почуттів, альтруїстичних мотивів; реалізація індивідуально-творчого підходу в процесі виховання гуманності.

Історико-теоретичний аналіз проблеми виховання гуманності, розкриття структури даної якості, теоретичне обґрунтування принципів та педагогічних умов процесу виховання гуманності дозволило нам розробити експериментальну методику виховання даної якості у студентів.

У другому розділі "Організація гуманістично орієнтованого виховання майбутніх вчителів в дослідно-експериментальній роботі" розглянуто основні методи діагностики особливостей розвитку гуманності у студентів, викладено розроблену методику виховання

даної професійно значущої якості у майбутніх вчителів, а також аналіз її ефективності.

Критеріями, що визначають розвиток гуманності, виступають змістовні характеристики її компонентів. Враховуючи їх, ми розробили програму вивчення особливостей розвитку гуманності у студентів, яка включає п'ять розділів відповідно до п'яти виділених компонентів і 19 показників, що відображають різні аспекти вияву цих компонентів. У програмі викладено також характеристику інтенсивності вияву кожного показника. Діагностичне оцінювання проводилось експертами, однокурсниками /вибіркові показники/, а також враховувалось при цьому самооцінювання студентами особливостей розвитку гуманності. Експертна оцінка базувалась на результатах, отриманих шляхом цілеспрямованого педагогічного спостереження, анкетування, тестування, інтерв'ювання та інших методів дослідження.

З метою визначення особливостей розвитку компонентів гуманності використовувались тестові методики, а саме: визначення рівня розвитку мотивації схвалення, ступень самоповаги, рівня розвитку емпатійних тенденцій особистості, визначення переживань, яким особистість надає перевагу та інші. Експертами визначався також рівень сформованості у студентів педагогічних вмінь, оволодіння якими сприяє гуманізації діяльності вчителя.

Оскільки дана якість є професійно значущою, її розвиток тісно пов'язаний з професійним становленням майбутнього вчителя. Ми поділяємо точку зору А. Маркової стосовно того, що досягнення професіоналізму передбачає проходження через ряд етапів, на кожному з яких вчитель долає певні ступені /професійні позиції/. Кожна позиція є необхідною і не компенсується іншою. Тому, вивчаючи особливості розвитку компонентів гуманності, ми вважаємо більш обґрунтованим такий діагностичний підхід, який передбачає

порівняння інтенсивності вияву одного і того ж показника. У зв'язку з цим ми обмежуємо застосування поняття "рівень" і використовуємо його стосовно до кожного з виділених показників, а не до якості в цілому.

Вивчення особливостей розвитку компонентів гуманності на констатуючому етапі дослідження показало: переважна більшість студентів поверхово оволоділа психологічними і етичними поняттями, має фрагментарні уявлення про гуманність як професійно значущу якість особистості вчителя, несистематично займається гуманітарною самоосвітою; стійкий інтерес до гуманітарних знань виявило 50% студентів, разом з тим, більшість студентів /58%/ не виявили інтересу до ідей і понять гуманізму; серед соціальних мотивів найбільш яскраво виражено прагнення сумлінно виконувати свій професійний обов'язок, а от стійкі мотиви співчуття, співпереживання проявляються лише у п'ятій частині студентів; активна гуманістично орієнтована діяльність характерна для третини студентів, більше половини майбутніх вчителів не можуть обгрунтувати альтруїстичний вибір в складних моральних ситуаціях; у студентів недостатньо розвинуті вміння, що сприяють гуманізації стосунків між учасниками навчально-виховного процесу, а також вміння регулювати свою поведінку в складних конфліктних ситуаціях; гуманні почуття досить повно і постійно проявляються у третини майбутніх вчителів.

На основі врахування результатів дослідження, ми розробили експериментальну методику виховання гуманності. Були визначені такі напрями роботи:

I/розширення і поглиблення педагогічних знань майбутніх вчителів, що є основою пізнавального компонента гуманності шляхом включення нового матеріалу в зміст курсу "Педагогіка і методика виховної роботи, спецкурсу "Методика проведення виховної роботи з

дітьми в період літнього відпочинку", в тематику курсових і дипломних робіт, педагогічних олімпіад, в програму роботи дискусійного педагогічного клубу "Факел";

2/ запровадження в процес підготовки майбутніх вчителів спекурсу "Теоретичні та методичні основи гуманної педагогіки", який передбачав поєднання теоретичних і практичних занять з виконанням науково-дослідних завдань студентами безпосередньо в педагогічних колективах шкіл;

3/ актуалізація мотиваційно-цільового і емоційно-вольового компонентів шляхом включення студентів в активну пізнавальну діяльність, а також через створення ситуацій реальної гуманності;

4/ розвиток діяльнісно-поведінкового компонента гуманності в процесі проведення спеціально розроблених практичних занять, а також шляхом виконання в період педагогічної практики завдань, які сприяють оволодінню досвідом організації гуманістично орієнтованого виховання школярів;

5/ розвиток саморегулюючого компонента в процесі проведення практичних занять з використанням елементів соціально-психологічного тренінгу;

6/ розробка моделей індивідуальної педагогічної взаємодії із студентами на основі діагностики розвитку гуманності;

7/ стимулювання процесу самовиховання майбутніх вчителів шляхом включення студентів в ситуації психологічно обгрунтованого самопізнання.

На основі виділених нами ознак гуманності як професійно значущої якості особистості вчителя, а також виходячи із загальної характеристики особливостей гуманного ставлення до людей, ми виділили такі комплекси уявлень, усвідомлення яких сприяє розвитку даної якості у майбутніх вчителів: визнання людини найвищою

цінністю; визнання кожної дитини як індивідуальної і неповторної особистості; значення гуманного ставлення до дитини і особистої відповідальності вчителя за встановлення цього типу стосунків; формування ціннісного ставлення до власної витримки як складової педагогічного обов'язку; погляд на гуманні відносини як компонент індивідуального щастя; про гуманність як якість, що визначає принадливість, чарівність особистості, розвиток якої дозволяє людині бути творцем прекрасного в житті, дружбі, любові.

Гуманістичні поняття глибоко засвоюються, якщо знання, що є їх основою, використовуються не тільки в пізнавальній, але й в оцінювальній і регулятивній функціях. Саме тому нами розроблені і впроваджені в навчально-виховний процес завдання творчого характеру таких типів: завдання, які вимагають від майбутніх учителів самостійного обґрунтування справедливості або хибності запропонованих суджень; відповіді на питання, роздуми над якими сприяють розумінню значимості того чи іншого світоглядного положення, вимоги педагогічної етики та ін.; розв'язання педагогічних завдань, моральних дилем, що передбачають обґрунтування того чи іншого морального вибору; розв'язання завдань на оцінку способів поведінки з включенням в їх умову помилкових "підказок", хибної думки; колективний аналіз різних варіантів самостійного розв'язання проблемних ситуацій, обговорення помилкових суджень повсякденного характеру.

На цьому етапі експериментальної роботи широко використовувались різні види навчально-педагогічних ігор: аналіз конкретних психолого-педагогічних ситуацій, аналіз інцидентів, розв'язання педагогічних задач, ігрове проектування, рольові ігри. У процесі аналізу психолого-педагогічних ситуацій особлива увага приділялась оволодінню такими методичними прийомами, які сприяють гуман-

ній педагогічній взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу, зокрема: зміст і манера висунання вимог до учнів; форми знання непевненності, стимулювання активності учнів шляхом використання моральних стимулів в оцінюванні школярів, які розвивають в них почуття особистої гідності і відповідальності.

Розвиток гуманності як якості особистості вчителя відбувається за умови формування відповідної мотиваційної основи поведінки. Встановлення доброзичливих, шанобливих стосунків між учасниками педагогічного процесу сприяє розвитку мотиваційно-цільового компонента гуманності, оскільки в атмосфері взаємодопомоги, чуйності актуалізується ряд потреб, зокрема: в емоційному контакті, в дружбі, в повазі до людей, в персоналізації. Тому в основу експериментальної роботи було покладено ідею щодо особистості як головної цінності і мети виховання.

Особлива увага приділялась актуалізації у студентів потреби у самовихованні гуманності. Для цього майбутні вчителі детально знайомились з структурою гуманності, методами діагностики особливостей розвитку даної якості. На семінарських заняттях проводились дискусії, аналізувались педагогічні ситуації, в яких авторитарність вчителя, нездатність зрозуміти позицію школяра приводила до педагогічних помилок, конфліктних ситуацій.

Програма експериментальної методики виховання гуманності включала систему завдань, спрямованих на розвиток діяльнісно-поведінкового компонента. До них відносяться практичні заняття, які передбачають формування гуманної позиції в педагогічній діяльності, розвиток вмінь співробітничати з дітьми та здатності до психологічної підтримки іншої людини та ін. Навички і звички гуманної поведінки вчителя закріплюються в процесі безпосередньої взаємодії майбутнього вчителя з дітьми. В період педаго-

гічної практики студенти виконували завдання, які сприяли оволодінню досвідом організації гуманістичного виховання учнів /вивчали особливості розвитку гуманності у конкретних учнів, розробляли і проводили бесіди, диспути з метою розвитку у школярів уявлень щодо таких якостей особистості як доброта, чуйність, милосердя; залучали учнів до надання дієвої допомоги, до гуманних вчинків та ін./

Послідовний розвиток саморегулюючого та емоційно-вольового компонентів відбувався в процесі ознайомлення студентів з основами техніки саморегуляції, з елементами аутогенного тренінгу, зі способами зняття емоційної напруги методом візуалізації, за допомогою "Я-тверджень"; при проведенні практичних занять, спрямованих на розвиток емпатії, вміння бачити і розуміти емоційний стан іншої людини, знаходити шляхи оптимального розв'язання конфліктів. Виконання системи завдань, спрямованих на опинювання вчинків та якостей особистості, сприяло розвитку вмінь адекватно оцінювати себе та інших.

Вивчення особливостей розвитку гуманності на завершальному етапі дослідження виявило динамічний характер її компонентів. Порівняльний аналіз показав, що більш значні зміни відбулись в особистісній структурі студентів експериментальної групи. Вони відзначались більш глибокими знаннями психолого-педагогічних і етичних понять, закономірностей розвитку гуманності, методів її діагностики, гуманістичних концепцій навчання і виховання. У них відбувся розвиток змістовно-пізнавальних мотивів. Так, систематичний інтерес до гуманітарних знань проявляли 66,67% студентів контрольної групи та 84% студентів експериментальної групи, до психолого-педагогічних знань - 58,33% студентів контрольної групи і 76% студентів експериментальної групи, до знань ідей і понять гуманізму - 45,83% студентів контрольної групи та 72% студентів експерименталь-

ної групи.

У студентів експериментальної групи чітко простежується розвиток вмінь творчо застосовувати педагогічні знання в практичній діяльності під час проходження педагогічної практики.

Порівняння результатів тестування на початковому і завершальному етапах дослідження дозволило констатувати, що у студентів експериментальної групи яскравіше виявляється прагнення заслужити схвалення значущих людей, більшою мірою набули розвитку мотиви співчуття, співпереживання. Так, стійкими мотивами співчуття, співпереживання відзначалися 26% студентів контрольної групи і 44% студентів експериментальної групи. Ці студенти характеризувалися уважним ставленням до дітей, прагненням встановити з ними неформальні стосунки, готовністю допомагати людям.

Одержані дані свідчать, що у студентів експериментальної групи більшого розвитку набув діяльнісно-поведінковий компонент гуманності, а саме: підвишився рівень розвитку педагогічних вмінь, які сприяють гуманізації діяльності вчителя; активізувалась гуманістично орієнтована діяльність, зросла здатність до альтруїстичного вибору в складних педагогічних ситуаціях. Помітні зміни активної гуманної позиції відмічено у 28% студентів експериментальної групи і 12,5% студентів контрольної групи; 72% студентів експериментальної групи і 25% студентів контрольної групи виявили вміння до стійкого альтруїстичного вибору в складних педагогічних ситуаціях.

Порівнюючи динаміку розвитку саморегулюючого, емоційно-вольового компонентів гуманності слід відмітити, що у студентів експериментальної групи спостерігається тенденція до підвищення рівня розвитку емпатії, до прояву гуманних почуттів; збільшилась кількість студентів, які характеризуються адекватною самооцінкою з 28%

до 60%, зросла здатність до саморегуляції поведінки згідно до норм гуманістичної моралі та професійної етики. Відповідні зміни у студентів контрольної групи не є значимими.

Таким чином, результати формуючого експерименту засвідчують ефективність дослідно-експериментальної роботи по вихованню гуманності у майбутніх вчителів.

#### Основні висновки дослідження.

Ефективність практичної діяльності учителя визначається його особистістю, характером ставлення до учнів. Це зумовлює виділення гуманності як основної професійно значущої якості особистості вчителя, яку не можна компенсувати ніякими іншими якостями.

До основних ознак гуманності відносяться: безумовне прийняття особистістю гуманістичних цінностей; увага та зацікавленість внутрішнім світом вихованців; здатність зрозуміти складний духовний світ людини; емпатичне розуміння дитини, вміння надати їй дієву допомогу, проявляючи при цьому тактовність та чуйність; оптимізм, віра у вихованця; вміння співвідносити вимогливість з повагою до особистості.

Гуманність є інтегративною якістю особистості, структура якої визначається взаємопов'язаною єдністю таких компонентів: пізнавальний, мотиваційно-цільовий, діяльнісно-поведінковий, саморегулюючий, емоційно-вольовий. Змістовні характеристики цих компонентів визначають особливості вияву даної якості і тому можуть виступати критеріями її розвитку.

Виховання гуманності здійснюється поетапно шляхом науково обгрунтованого стимулювання діяльності майбутніх учителів на основі закономірностей розвитку даної якості. У ході дослідження визначено педагогічні умови, які сприяють ефективному вихованню даної якості. Оптимальними виявились такі: оновлення змісту професійної підготовки вчителя на основі більш широкого застосування

ідей гуманізації та гуманітаризації освіти; спрямованість діяльності викладачів на гуманізацію та демократизацію відносин між учасниками навчально-виховного процесу; включення студентів у різноманітні види пізнавальної та практичної діяльності, спеціально спроектовані ситуації, які сприяють розвитку гуманності; своєчасна актуалізація набутих студентами знань, вмінь та навичок гуманної взаємодії в безпосередній роботі з дітьми; спрямованість педагогічної підготовки на розвиток потреби у самовихованні гуманності; реалізація індивідуально-творчого підходу в процесі виховання гуманності на основі діагностики розвитку її компонентів; використання адекватної методики виховання гуманності.

Дослідження дозволило констатувати закономірні тенденції у розвитку гуманності, зокрема: розвиток пізнавального компонента гуманності залежить від змісту, форми і мотивації навчання; цілеспрямоване розв'язання моральних дилем, педагогічних задач підвищує стійкість альтруїстичного вибору в складних педагогічних ситуаціях; включення в зміст педагогічної практики відповідних завдань з попередньою теоретичною підготовкою до їх виконання сприяє розвитку діяльнісно-поведінкового компонента гуманності; індивідуальна робота із студентами веде до змін в особистісній сфері майбутніх вчителів, у них зростає здатність до прояву емпатії, до адекватного самооцінювання, до саморегуляції поведінки згідно до норм гуманістичної моралі та професійної етики.

На основі узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи сформульовано ряд пропозицій, зокрема щодо необхідності впровадження в процес педагогічної підготовки учителів спеціально розроблених спецкурсів, педагогічних задач, тренінгових методик, які сприяють розвитку гуманності; доцільність використання діагностичних методик по визначенню особливостей розвитку даної якості з метою розробки моделей індивідуальної педагогічної взаємо-

дії із студентами; надання студентам допомоги щодо самовиховання гуманності.

Дисертація не вичерпує всіх аспектів цієї актуальної проблеми. До подальших напрямів її дослідження ми відносимо: вивчення спрямованості навчального процесу в освітніх закладах різних рівнів акредитації на розвиток гуманності; дослідження поетапного становлення даної якості у післявузівський період в умовах професійної діяльності; вивчення зарубіжного досвіду щодо виховання гуманності як якості особистості майбутнього фахівця.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

1. Организация и методика воспитания гуманности как профессионально значимого качества личности педагога: Метод. пособие. - Одесса, 1996. - 98 с. У співавторстві / автор. 1,5 др.арк./

2. Организация методической помощи в процессе профессионального становления молодого учителя // Проблемы освоения театральной педагогики в профессионально-педагогической подготовке будущего учителя. Материалы Всесоюзной научно-практической конференции. - Полтава, 1991. - С.81-83. У співавторстві

3. Использование педагогической системы К.Д.Ушинского в работе с учителями сельской школы // Педагогическое наследие К.Д.Ушинского в современной практике дошкольного воспитания. - Одесса, 1991. - С.146-148.

4. Виховання гуманності в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя // Психолого-педагогічні основи підготовки вчителя-вихователя та сучасні технології навчання: Матеріали міжрегіон. науково-практичної конференції. - Житомир, 1993. - Т.І. Ч.І. - С.134-136

5. Пути воспитания гуманных отношений в семье // Семья в кризисном социуме: Тезисы докладов и сообщений научно-практической конференции. - Харьков, 1994. - С.119-121.

Ткаченко М.В. "Педагогические условия воспитания гуманности как профессионально значимого качества личности учителя"

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 - профессиональная педагогика.

Институт педагогики и психологии профессионального образования АПН Украины. Киев, 1996 год.

Диссертация содержит исследование педагогических условий воспитания гуманности как профессионально значимого качества личности учителя. В работе раскрывается структура гуманности, обосновываются принципы процесса воспитания данного качества, рассматриваются критерии и показатели особенностей развития гуманности у будущих учителей. Разработана и внедрена методика воспитания гуманности у студентов, приводятся данные о ее эффективности.

Tkachenko M.V. "Pedagogical Conditions of Educating Humanism as the Professional Teacher's Quality Value"

The thesis typescript for the scientific degree of Candidate of pedagogical sciences, speciality 13.00.04 - professional pedagogics.

The Institute of Pedagogics and Professional Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kiev, 1996.

The thesis is dedicated to the study of the pedagogical conditions of educating humanism as professional teacher's quality value. It reveals the humanism structure, gives argumentation of the education process principles to develop this quality and considers the criteria markers of humanism development peculiarities. Developed has been the methodology of educating humanism; data of its effectiveness.

Ключові слова: гуманність, якість особистості, структура якості особистості, компоненти гуманності.



Подписано к печати 21.10.96г. Формат 60x84/16.  
Объем: 1.0 усл.-печ.л., 1.0 уч.-изд.л.  
Тираж 100. Заказ 63.

---

Типография во Флоровском монастыре  
тел. 416-54-62

321531

AB. 35.868  
**AB 35.868**